

گوگیرے دی نابری تے بجی تاریخ

ڈاکٹر سعید خاور بھٹا ☆

پندرھویں صدی عیسوی وچ لہندی مُلکاں پرتگال، سپین، فرانس، برطانیہ، نیدرلینڈ، بلجیم، جرمنی تے اٹلی نے اڈواڈ پچاں نال امریکا، آسٹریلیا، افریقہ تے ایشیا دے براعظماں ول ودھنا شروع کیتا تے پنج سو ورھیاں وچ ای ایہناں دے چوکھے رقبے اُتے مل مارلئی۔ 1940ء توں 1980ء تیکر دے سہ وچ 80 دے لگ بھگ ملکاں غلامی دا جولا لاہ کے پاسے ماریا۔ (1) آزادیاں مگروں وی ایہناں دے ہتھوں ٹھوٹھانہ چھٹا تے لہندے دے تھاپڑے بناں اگانہہ پیر پٹن جو گے نہ رہے۔ غلامی دا زہر نس وچ دھاون پچھے لہندی قوماں دا چلتر اپنیاں بولیاں راہیں راج، تعلیم دی بولی بدلن، من مرضی دے اُلکے قانون، ٹیکنالوجی دیاں برکتاں، ہالے داریکارڈ، گھاڑواں اُتے پکڑ، تاریخ نوں بجی کرن، دیسی وسیباں اُتے یورپی چالے دی دب ورگے کئی ہور وسباں راہیں اجیہا مہاندرا اُگھاڑیا، جیہڑا اصل ہوند وچ انج دانہ۔

سیانیاں دا اکھان ہے علم طاقت ہے تے ہمتال ایہہ رچھ اپنی من مرضی نال ورتیندے ہن۔ گورے دی لکھت اسانوں کچھڑیا ہو یا دسدی ہے۔ اوہدے وچار موجب اسیں اُجے تاریخ دے مڈھلے سہ وچ ساہ لے رہے آں تے ویلے دی ٹورتوں بہوں پچھانہہ آں۔ اوہنے اساڈے بھلے کان سانس، ٹیکنالوجی، ترقی، نویں روشنی، جدیدیت، جمہوریت، بُدھی وانی، دُنیا نوں بدلن دا اُلیل، آزادی، مساوات، جگلیائی تے خورے کیہ گچھ لیا کے اسانوں بندیاں ساہویں لیا بہاون دا آہر کیتا

ہو یا ہے۔ ایہناں بھلیاں دے اوہلے وچ ای پیتڑے بازی لگی ہوئی ہے جیہنے اے وی اسانوں ساواں نہیں ہون دتا۔ ایس گجھ دیاں تنداں چھڑائیاں ای اسیں پیریں بھٹے سنگل دا بھیت پاسکے آں۔ ایہناں پیتڑیاں وچوں ہک تارخ نوں بچ لاون ہے۔ تارخ زرا بندے دا کل نہیں اج وی ہے۔ ایہہ اج بھاویں کل تے ای اُسر یا ہو یا ہووے۔ جیہناں وسیاں وچ کل تے اج وچ کوئی لما چوڑا فرق نہ پیا ہووے او تھے ایہدی ویاکھیا دی لوڑ گھنی ہوندی ہے۔ تارخ دے اپنے پت وچ ایہی کھل ہوندی ہے کہ ایہہ رتجھاں نال نویں ویاکھیا دی اُنکل نپ لیندی ہے۔

بر عظیم وچ لڑی جان والی جنگ آزادی 1857ء دی تارخ گورے دی مرضی دی ویتڑ ہے۔ جنگ دی سو ورھیالی گنڈھ تے وت ڈیڑھ سو ورھیالی گنڈھ سے دیسی سوجھواناں گورے دے پیتڑیاں دے پڑتے پاڑے ہن۔ ایس وت وچارن دے عمل وچ گجھ سچے تے گنی لہندی مورخ وی آ رلے ہن۔ اوہناں تارخ کاری دے کھوٹ، گورے دے دھروہ تے اوہدے گجھ لا بھاں توں گھنڈ لاہیا ہے۔ منکھ والی گل ایہہ وے کہ اے پنجاب دے تارخ کاراں وچ ایہناں سوالاں نوں پڑتال تے نیجھ نال ویکھن دی پرت نہیں پئی۔ اوہنے پنجاب دا اوہو مہاندرا دکھایا ہے جیہڑا اوہنوں وارا کھاندا ہا۔ ایہدی مورت اصل وچ کیہ ہا ایدھروں اوہ چلترائی نال مونیہ موڑ لیندا ہے۔ اوہدی لکھت اپنے لا بھاں نوں ای منکھ رکھدی ہے۔ ایہناں لا بھاں دی تہہ وچ ای تاں اساڈی سناپ دا سوال ہے جیہنوں اوس بجی کر دکھایا ہے۔ اتھے اسیں گوگیرے دی گوریلا جنگ تے منڈھلے سے دیاں انگریزی لکھتاں دے دُپھیڑاں بارے وچار پیش کردے آں۔

کمپنی راج سے گوگیرا ضلع دا صدر مقام ہاتے وت ایہدی تھاویں منگمری (ساہیوال) ضلع بنایا گیا۔ ایس گوریلا جنگ وچ اجو کے ضلع ننکانہ، فیصل آباد، ٹوبہ ٹیک سنگھ، اوکاڑا، ساہیوال تے پاکستان دے گجھ قبیلیاں سیر پایا۔ باریں دی ونڈ کرے تاں ساندل بار، نیلی بار تے گنجی بار دیاں جو ہاں وچ ایہہ جنگ لڑی گئی۔ سورمیاں کمالیے، چیمہ وطنی تے ہڑپہ اُتے قبضہ کر لیا ہا۔ ایس جنگ دا گھیرا سٹڈاون وچ ترتیبیں دھراں دیاں لکھتاں ذکر یوگ ہن۔ گورا اپنے ورودھی نابراں

دے انکڑے گھٹا کے تے اوہناں دے بارے ہو چھي زبان ورت کے پردہ پاؤندا ہے۔ ایہہ گل کائی لئی چھپی نہیں کہ لاکڑی اپنی ناکامی نوں کجَن کان انکڑے چھٹیا لیندے ہن۔ بھاویں امریکا دی سرکار ہووے یاں تبتی دُنیا دی خلقت دیاں اکھیں اُتے پٹی نہن دا چالا ہبدا نئیں کہو جیہا ہوندا ہے۔ دُوئی دھراوہناں سو جھواناں دی ہے جو کمپنی دی جت پنجاب دے سر مڑھدے ہن۔ گورے دے راج سے بر عظیم وچ 500 ریاستاں ہان۔ (2) ایہناں دی واگ ڈور دیسی راجیاں دے ہتھیں ہا، پر تھاپڑا تاں گورے دا ای ہا۔ انج بر عظیم دے تریہا اُتے گورے داسدھا راج نہ۔ ایہہ ریاستاں وی لوک لہراں دا گل گھٹن وچ گورے داسنگ نبھاوندیاں رہیاں۔ بھاویں دلی دی بھاجڑ ویلے راجیاں تے دُوئے صوبیاں دی فوج وی کمپنی دی بانہہ بلی ہا، پر اوہناں نوں وفادار پنجاب توں اگے کچھ کچھ نہیں نظریندا۔ تریخی دھر پنجابی دے بدھی مان باؤاں دی ہے۔ کمپنی راج توں ہن تیکر ضلعیاں دی ادلا بدلی ہوندی رہی ہے تے کنیں نویں ضلع بن چکے ہن۔ ظاہر ہے ”میوٹی ریکارڈز: رپورٹس“، ”میوٹی ریکارڈز: کورلیس پنڈینس“ تے ”ڈسٹرکٹ گزٹیرز“ وچ آزادی مگروں بنیاں ضلعیاں دا ویروا نہیں آؤندا۔ ایہناں جیون جوگیاں دی پنجاب دی باریں تے ضلعیاں دی حد بندی بارے انگریزی لکھت دی ای کھٹی کمائی ہوندی ہے۔ ایہہ اٹھے سٹھے نال گوریلہ جنگ وچ اپنی مرضی دیاں باریں پالیندے ہن تے ’بادشاہی‘ ورتارے پاروں کنیاں ضلعیاں دی چھٹی کروا دیندے ہن۔ ایہناں دا ’بارگیاں‘ سر متھے اُتے پر ہن تاں ایہہ وی کوڈیاں گھٹے گھٹ چھڈیندے۔

1857ء دی جنگ آزادی بارے گورے دیاں لکھیاں تاریخاں وچ دھاڑوی دا نقطہ نظر

وکھالی دیندا ہے۔ گورے دا بر عظیم وچ راج پکیریاں ہون مگروں اوہدیاں لکھیاں تاریخاں دا مہاندرہ ہور وٹج ویندا ہے۔ گوگیرے دی جنگ بارے مڈھلیاں سرکاری چٹھی پتر دیاں جوڑیاں کتاباں تے گورے افسراں دیاں یادداشتاں دی تہہ وچ سچ دی بھنک وی پے ویندی ہے۔ اگلیاں ایہہ چٹھیاں وی چھانگ کے چھاپیاں ہون۔ وت دی جدوں سر پیندی ہے تاں اُبڑا ہے

سچ نکل ہی آؤندا ہے۔ کیو۔ براؤن دے وچار ویکھو:

".....but with the utmost caution, for drums were heard beating in all parts of the adjoining jungle, and spies reported large gatherings there, varying from 3000 to 5000, but the grass was so high and thick that not a man could be seen⁽³⁾

ایہہ گوریلا جنگ چھ ضلعیاں تیکر کھلری ہوئی ہاتے ہوسکدا ہے کہ کیو۔ براؤن سورمیاں دی ہک ڈھانی دی گل کر رہیا ہووے، جیہناں نال اوہدا واہ پیا۔ چیف کمشنر پنجاب دے سیکرٹری برائڈر تھ نے سیکرٹری گورنمنٹ آف انڈیا (فارن ڈیپارٹمنٹ) ٹوں 3 اکتوبر 1857ء ٹوں ہک چٹھی وچ لکھیا:

"These clans can muster some 20 to 30,000 men, and occupy a tract of country in the Googaira District of full 40 to 50 miles in breadth, and from 70 to 80 in length. They have few villages, and generally reside in temporary grass huts, which are constructed in such localities as afford the best pasturage and water for their numerous herds of cattle. They are known under the domination of Khurruls, Khattias, Wattoos, Fatwanas, and other names, and are of Jat lineage⁽⁴⁾

پنجاب دے چیف کمشنر دے سیکرٹری رچرڈ ٹمپل گورنمنٹ آف انڈیا دے سیکرٹری ٹوں بغاوت دی کارروائی وچ دسیا ہے:

"On the very evening of the memorable 14th of September (the assault of Delhi) a Mahomedan official of the postal department arrived at Lahore from Googaira, came before the Chief Commissioner, and reported, with a somewhat malicious twinkle of the eye, that all the wild and predatory tribes inhabiting the jungly country

between Lahore and Mooltan had risen. In reply to a question, he further informed the Chief Commissioner that the numbers of the insurgents amounted to exactly 125,000 men."

سوالکھ بندے داسُن کے 'انگریز بہادر' دا ترازہ نکل گیا ہے۔ انج دی صورت وچ ای تاں چٹو دا پتہ لگ ویندا ہے۔ سوالکھ دا انکڑا جھٹ دا جھٹ جھلن تاں ہور گل ہے پر اوہدے اچیت وچ بیٹھا ہو یا بھولکھت وچ وی آ ویندا ہے۔ اوہ خابرو نوں دوکھی تے خبیث لکھدا ہے۔ بھاویں دیسی سورمیاں کول پرانے روایتی ہتھیار ہائَن تے ایہہ کسے فوجی وی ناہن، پر ایہناں 'دو چونہ' قبیلیاں اُتے فوجاں چاڑھن دی کیہ لوڑ پئی ہا؟ ایہناں رجمنٹاں تے پلٹنیں دا ویروا "میوٹی ریکارڈز: رپورٹس" دے صفحے صفحے اُتے کھلریا ہو یا ہے۔ دلی دی بھاجر مگروں فوجاں دا رُخ باریں ول ہو گیا۔ گورے ظلماں دی انت کر چھڈی، پر سورمے ڈولے نہیں۔ زبانی روایتاں موجب جدوں اوہنے بار دیاں سوانیاں نیپیاں شروع کیتیاں تاں سورمے ایس نکوہی توں چلدیاں پیش ہو گئے۔

راء احمد خان کھرل ہوریں باریں وچ 1857ء دی جنگ آزادی دے آہری ہان۔ اوہناں بار واسیاں دے اکٹھ کیتے تے گورے دیاں دیس پنجاب چوں جڑھاں پٹن دا متا پکایا۔ گورے دی لکھت وچ کھرل، وٹو، فٹیان تے کاٹھیا قبیلے دا باہلا ویروا آ وندا ہے جیس توں ایہہ بھلیکھا پین لگ پیندا ہے کہ ایہے قبیلے ای گورے اگے نابر ہوئے ہان۔ ایہناں قبیلیاں دے سرداراں دا گوریلہ جنگ وچ موہریاں آلا کردار ہا۔ اودوں بار دیاں جوہاں قبیلیاں دے ناں نال ای سنجاپدیاں ہان، پر ہُن ایہہ جوہاں چھیاں ضلعیاں وچ وٹدیاں گئیاں ہن۔ انج اساڈے 'تاریخ نویساں' وی گورے دی لیے ٹردیاں گل گولی نہیں۔ ایہناں قبیلیاں وچوں لکھیرے، بدوزئی، نگڑیال، گردیزی، آرائیں، ملتان دے مخدوم، کلئی، بیدی تے اڑوڑے سرکڈھویں غدار ہائَن۔ نالے احمد خان دا اُپیریاں وچوں وی کجھ گھراں ساتھ نہ دتا، پر غدار ی وی نہ کیتی۔ ایس وسیے دے میراٹی، ماچھی، پرہائیں، لوہار، کبھار، ملّا، اگواہی، گھیلے، ترہانے، مرجانے، مُردانے، پنڈی شیخ موسیٰ

دے قریشی، لُونے، بار، بھدرو، دیہنی وال، ساہمل، جنجوعے، جج تے بار دے دُونے قبیلے
 سورمیاں دے موڈھے نال موڈھا جوڑ کے کھلوتے رہے۔ گوریلہ جنگ وچ بار واسیاں کول بھادریں
 بہوں گھٹ بندوقاں ہائن، پر چنگے نشاچی ہوون پاروں ایہہ ماچھیاں تُون ای نپائیاں ہوئیاں
 ہانیں۔ خوشحال ماچھی دی سورم گتی بھلا کیہنوں وِسری ہوئی ہے۔ گورے دے راج توں پہلاں ایہہ
 منیا پر منیا سچ ہا کہ ہتھیار لو ہار گھڑ بندے ہان اتے ماچھی تے نائی ہتھیار وِہائے۔ راج دے نابراں
 نظام لو ہار تے جبر و نائی دا اج وی پنجاہیاں دے مناں وِچ آدر ہے۔ گورے اودھ وچ وچلے میل
 نوں تھاپڑیا پر آزادی دی جنگ سے اوہ نابر ہو کھلا۔ اوتھوں ای اوس ایہہ سٹا کڈھیا کہ اُتے میل
 تُون تھاپڑی آؤ تے تھلویاں تُون اوہناں دے حال تے چھڈ دیو۔ اوہ دے راج وچ ای زمین
 تُون نجی ملکیت بنایا گیا۔ ہولی ہولی زمین دی مالکی تے بے مالکی والے قبیلیاں وِچ میل بندی دا پاڑ
 ودھدا گیا۔ ایہہ سچ ہے کہ بے ملو ماچھیاں پاڑ انگریزی راج توں پہلاں وی ہا، پر اودوں کسی قبیلے
 تُون مدھول کے لکھ جاون دا کسے وِچ جیرا ای نہ۔ ایہہ سارے رل کے ای وسیا بندے ہائن۔

گوگیرے دی باقاعدہ گوریلہ جنگ بدرو وِچ شروع ہوئی ہا جدوں راء احمد خان ہوریاں
 ہاتھیں لڑائیاں۔ بدرو وِچ دریا بھری کے وگدن۔ پھاٹاں وِچ وی پانی کھلوتا ہوندا ہے۔ ہٹھاڑی
 دریا ٹھلن جاندن تے بیلے دے گھاتی ہن۔ منتاریاں کان راوی روک ہے۔ ایس سے بیڑی دا
 ملاح ای وسیلہ ہے۔ ہُن نابراں کان دریا قدرتی قلعہ ہے۔ فریدا واہد، ملنگ آلا پتن تے ماڑی
 آلے پتن دے ملاح سورمیاں دا سنگ ہن۔ ایہہ اپنیاں تُون کدھی اپڑاون کان تیار بیٹھے ہن پر
 گورے دے بانہہ بیلایاں تُون نہیں۔ انج گوریلہ کارروائیاں دی کامیابی دا ہک وڈا بھییت ملاح
 وی ہان:

"At daybreak I received a note from Mr. L Berkeley informing me that he had not succeeded in intercepting Uhmud, Khurral; that the boat in which the latter had crossed had been moored in a creek on the opposite side beyond the reach of

musketry; and that the chowkeedar in charge of it had declared that he had received strict orders not to let the boat return, an order he was determined to obey, as Uhmud, Khurral, had become king of the country."⁽⁶⁾

جیل دا داروغہ نمانا جی ہے۔ اوہنوں کمپنی کول نوکری لہہ ویندی ہے۔ اوہ بالاں دا پیٹ پالن کان نوکرتاں تھیندا ہے پر اوہدی مت اچھی نہیں ہوندی۔ راء احمد خان ہوریں 20 جون 1857ء نوں بار دے بے دوسیاں قیدیاں نوں گوگیرے جیل وچ جاملدے ہن۔ قیدیاں نوں لوڑیاں ماڑیاں موٹیاں شیواں وی دیندے ہن۔ جدوں گورے نوں پتہ لگدا ہے تاں سختی داروغے تے آوندی ہے:

"An investigation took place, which resulted in the dismissal of the Jail Darogah for neglect; and a circumstance was then elicited which at the time appeared insignificant, but to which subsequent events have led me to attach more importance. The Darogah had allowed Uhmud Khan, the chief of the Khurrals, to visit the jail without my knowledge,---a fact he then explained that Uhmud Khan his religious father; that he had known him for many years; and that he had protected his family during former insurrections."

دیی قبیلیاں دیاں آپتی لڑائیاں تے دھاڑو یاں نال جنگاں دا موہری پر ہائیں قبیلہ ہے۔ ایہہ قبیلہ بار دا ڈھولی ہے۔ بار وایاں دا جنگ کرن دا نوکلا کسب ہا۔ ایہہ کسب پر ہائیں جاندا ہے۔ ڈھول دے کئی تال ہن جیہناں توں جوش جمد ہے۔ گچھ تال ایچھے وی ہن جیہناں نوں قبیلے دا مرشد پسند کریندا ہے۔ انج اوہ تال لڑائیاں وچ مرید سورمیاں کان فتح دا شادیانہ ہے۔ ساگھرو تے ماروتاں جنگاں دی خاص نشانی بن گئے ہن۔ جیویں ساگھرو وچے تاں قبیلے دے جیاں تے جنگی جنوراں نوں وی پتہ لگ جاندا ہا کہ اساڈی دھر دفاعی پوزیشن وچ ہے۔ انجیں

وانگوں مارو ویری اُتے ہلا کرن دا تال ہے۔ بار واسیاں کول بگل تاں ہوندے ناہن۔ ڈھول دا تال ای پیترا بدلن دا نشان ہا۔ جے پرہائیں ای لُچ جاوے تاں جنگاں کاہدیاں ہونیاں ہن۔ گوگیرے دی گوریل جنگ وچ پرہائیاں دیاں انملیاں قربانیاں ہن۔ جھاڑاں وچ گورے دی گولی ڈھول دی آواز تے آوندی ہاتے انج ایس قبیلے دے جی سبھ توں پہلاں دھرتی ٹوں لہو دا نذرانہ دیندے۔ سورمیاں کنیں واری ایہہ چال وی چلی کہ ڈھولی ہک تھاہرے کھلو کے ڈھول مریندے رہے تے اوہ دُونے پاسوں جا کے گورے دیاں پلٹنیں اُتے ہلا کر دیندے۔ گورا ڈھول دے کھڑک آلے پاسے گولیاں چلیندا تے ایس قبیلے دے جی جان دیاں بُجھدیاں ننگے نیترے اُتے موت ٹوں سینے نال لالیندے۔ انج ایہہ دو چونہ آگُو قبیلیاں دی جنگ نہ سگوں غداراں ٹوں چھڈ کے باقی بار واسیاں ودھ کے نیوند رگھتی ہوئی ہے۔

گورا بار واسیاں ٹوں چور، ڈاکو، ڈنگر چھڈن آ لے، چھیڑو، جانگی، وحشی، کچھڑے، کچھل سُونہے، پُری واس، پراچین، آد واسی، گھوہرو، اشانت، آپ بُدرے، مونبھی تے بے مہارے ورگے مہنے مریندا ہے۔ اکھے ہزاراں سالوں دی تاریخی عمل دے دوران ایہناں دے پلے کچھ نہیں پیا۔ ایہناں نوں نفعے گھاٹے دی سار نہیں۔ ایہناں نرا گورے نوں ای نک نہیں کیتا سگوں پہلیاں حکومتاں وی ایہناں تھے راضی ناہن۔ ہُن ایہناں ٹوں 'قانون' دی دب پٹھ سدھیاں کر یسائیں۔ گورا ویری ٹوں آدر یوگ نہیں سمجھدا۔ اوہ ورودھیاں ٹوں بھنڈا تے پھٹکاردا ہے۔ اوہ پھٹک بنیندیاں ہو چھی زبان ورتیندا ہے۔ ایس ہو چھ پُنے دیاں دنگیاں ویکھو:

"These tribes had been cattle-stealers and thieves from time immemorial; but being of no political importance, the Sikhs, after two unsuccessful attempts to conquer them, took only the precaution of having armed escorts when passing through the district, and allowed them to remain in almost undisturbed indulgence of their predatory propensities, especially as these rarely extended

beyond their own immediate neighbours; thus they were generally left to settle their raids and their thefts, and to fight out their quarrels among themselves.....the predatory tastes of these tribes were now checked by laws vigorously enforced, involving punishment and restitution; and under the influence of these stringent measures, the road from Lahore to Mooltan had become as safe as any in Bengal."(8)

"The Chief of the Khurrul tribe, by name Ahmed Khan, was a traitor at heart; he had been in constant communication with the rebels of Delhi and Hansi, and (as he boasted) with the king of Delhi himself."(9)

"Ahmad was a man above the average---bold and crafty." (10)

ایہناں چوراں ڈاکواں، ٹوں کیہڑا لو بھہا جیس پاروں ایہہ سراں تے کفن بنھ کے گورے دے مقابلے تے نکلے۔ اوہدی لکھت ایس گل دا ویرا نہیں کریندی۔ راء احمد خان ہوراں وچ گج کے برکلے ٹوں آکھیا ہا کہ اوہ بہادر شاہ ظفر ٹوں اپنا بادشاہ مندا ہے تے ایس دھرتی اُتے گورے دی شاہی اوہنوں وارا نہیں کھاندی۔ ایہہ گل برکلے اپنے اتلیاں ٹوں اپڑائی وی ہا۔ بر عظیم وچ اوہدے خلاف چینیاں قوماں نکلیاں اوہناں دی منگ اپنی دھرتی تے اپنا راج ہا۔ وت بار واسی تاں بے شعورے نہ ہوئے سگوں اوہدے اگے نہ جھکن والے سارے ای بے شعورے ہن۔ انج راء احمد خان بارے ورتی شو دھی لفظالی وچ ویری ٹوں نر آدرن آ لاگیدی پنا ہے سچ نہیں۔

گورے دا ہور چلتر ویکھو اوہنے ”گزٹیرز آف دی چناب کالونی“ وچ لکھیا ہے کہ ’جائگی تے ہو رنکوہی دیاں گلاں ایہناں دے بارے دوئیاں ضلعیاں توں آیاں (آبادکاراں) جوڑیاں ہوئیاں ہن۔ 1857ء دی جنگ آزادی سے بار وچ آبادکار کدوں آ گئے؟ جدوں گورے لہندی پنجاب وچ کھلے رقبے تے کن آلی بھوئیں ویکھی تاں اوس ٹوں پھرنا پھر یا کہ

ایہناں نوں نہراں دے پانی راہیں آباد کیتا ونجے تاں ہک ماملا ودھسی دوآ ایہتھوں دیاں جنساں ولایت گھلسائیں۔ وت وارے نیارے ہوویسن۔ وپار دے سُنے نوں توڑ چاڑھن کان اوس باہلی آبادی آلے ضلعیاں دے واسیاں نوں بار وچ لیا بہایا۔ ایہتھوں دیاں جنساں اکٹھیاں کرن کان مَنڈیاں بنیاں۔ مَنڈیاں دے راکھے جسے۔ ایہناں مَنڈیاں چوں جنساں ریل راہیں بندرگاہواں تیکر اپڑیاں۔ ولایت دے مشینی ٹھپے دامال مڑہٹ کے اسانوں وپیچیا۔ انج بھکھ تے غلامی نوں دوہر لگی۔ ایہہ سچ ہے کہ لائبومیل دے موناہاں وچ مالکان دی جیہھ ہوندی ہے تے اوہناں نوں اپنے لوبھ توں اگانہہ کجھ نہیں نظریندا۔ وت زمانہ سازی دی کھیڈ وی رج کھیڈ یوی، پرناہری بارے سرکاری چٹھیاں دی بولی والی گل ڈھیرا گدوں دی ہے۔

گورا دیسی سورمیاں دی کنیں ڈھنگاں نال پھٹک بنیندا ہے۔ اوہ ایہناں دی مسلمانی نوں وی پُندا ہے۔ 1857ء دی جنگ کفر اسلام دی جنگ نہ۔ آزادی کان جاناں وارن والے سارے مذہباں دے ہان۔ انگریز دے ہانہہ بیلیاں وچ وی انج دی کائی ونڈ نہ۔ بہادر شاہ ظفر دی اے تیکر علامتی حیثیت تاں ہا۔ جتھاں وی تچیت جیاں اوہدارانج مکن داسُنا اوہناں نوں سیک تاں آونا ہا۔ دُوئے بنے گورے دی شاہی بُو ہا۔ بھلا ہک آنکھی جی کیہڑی دھر آل کھلوسی؟ کیو۔ براؤن ایس گل داوی توا لیندا ہے:

"In the district around were numerous Mohammedan tribes of Jut origin, at present degenerated into cattle-feeders and cattle-stealers, who nevertheless retained somewhat of their ancestral love of war and plunder; hundreds and thousands of whom wanted only the opportunity and encouragement to spring up armed--for though nominally disarmed, what Punjabee does not know where to lay hands on his weapon in time of need?---and at the first sound of the war--cry, "Deen! Deen!" (religion), in Moslem fanaticism,

they would have made Mooltan their rallying-point.(11)

کیو۔ براؤن ایسے لکھت وچ پنجاب اُتے اپنی جت دے سوہلے گاوندیاں لکھدا ہے:

"Nor was it only, or indeed chiefly, in concurrence with the brigadier that the Judicial Commissioner distinguished himself: the mantle of Sir John Lawrence rested indeed for the time on one worthy to take his place--one whose every act bore testimony to his English energy and his Christian courage."(12)

جے دین تے مذہب کچھڑی سوچ دا ای سٹا ہوندا ہے تاں وت 'کرپین کرتج' کدوں آ گئی؟ گورا اپنا سودا وچکن تے ایٹھوں دیاں دولتاں اکٹھیاں کرن کان مونیہ اُتے لبرل ازم تے سیکولر ازم دا مکھوٹا چاڑھ لیندا ہے، پر بر عظیم وچ اوس ایہہ وچار دھارا دُ بھیراں نال ورتائی ہے۔ پنجاب وچ اوس مذہبی لہراں نوں آپوں تھاپڑیا تے انج ان لکھی پالیسی لڑاؤ تے حکومت کرو راہیں بندے نال بندہ نہ چھڈیا۔ انگلستان تے کالونیاں وچ ایہہ سو جھ سگوس نسر دی نہیں دسدی۔ یورپی قوماں جیہناں مُلکاں اُتے ای مل ماری ہاوتھے عیسائی مذہب دی وڈی گنتی ای نہیں دسدی سگوس کجھ مُلکاں دی تاں پچھان ای عیسائیت بن گئی ہے۔ انج گورا مذہب نوں وی پینترے دے طور تے ای ورتدا ہے۔

گورے دی لکھت 'وفاداری' تے 'عداری' دوالے گھمدی ہے۔ وفادار اوہ ہوندا ہے جیہڑا مالک دی مرضی اگے دھون سٹ دیوے تے عداری اوہ جیہڑا جو لے چوں سر چھکا جاوے۔ اتھے ہک ہاسے دی گل ویکھو۔ پنجاب وچ وٹواں دی جدی جوہ نیلی ہے۔ نیلی دے وٹواں تے راوی دے پیر وکیاں دا صدیاں پُرانا سانگا ہا۔ ایسے سانگے پاروں وٹو قبیلے دے کجھ جیاں راوی تے وسیرا کر لیا۔ ہُن گوریلہ جنگ وچ نیلی دے وٹواں دا کوئی سیر نہ۔ گورے ایس چالے تے ایہناں نوں شابش وی دتی ہے۔ راوی دے وٹو بابے احمد خان دے جیجی ہان۔ اوہ وی ایہناں

نوں پکی ڈھیری جاندے ہان۔ ایہہ موہرلیاں صفیاں وچ کھلو کے گورے دے خلاف لڑے۔ اوہ راوی دے وٹواں بارے ”گزٹیرز منٹگمری ڈسٹرکٹ“ وچ لکھدا ہے:

"There is very little to choose between the two tribes on the Ravi. There the Wattus rose in 1857, and are still addicted to cattle thieving" (13)

نیلی دے وٹواں بارے ایسے ”گزٹیرز“ دے وچار ویکھو:

"The Wattus pride themselves on their politeness and hospitality. They are of only moderate industry, profuse in expenditure on special occasions, indifferent to education and exceedingly fond of cattle" (14)

ایہہ ککے قبیلے دے جی ہن۔ راوی دے وٹو نابری تے نیلی دے وفادار۔ دوویں قبیلے مجھتے ہن تے ایہہ ایہناں دی پچھان اج وی ہے۔ گورا نابراں نوں عادی چور آہدا ہے تے وفاداراں نوں پروہن چار تے ساؤ۔ ایہہ پروہن چاری تے ساؤ پئے دا بھمن وفاداری پاروں لگا ہے تے عادی چور دی کالک نابری پاروں۔ گورے دی تاریخ کاری دا ایہو سچا ہے کہ اوہ نابراں دا مہاندرامدھول کے وکھیندا ہے تے وفاداراں نوں پلوسی آوند ا ہے۔ ایسے عینک نال اوہ نابری دی پوری ریت نوں ویہدا ہے۔

اوہ بر عظیم اُتے راج کرنا اپنا حق سمجھی بیٹھا ہے تے اپنے آپ نوں مالک سمجھدا ہے۔ اوہدیاں لکھتاں دی ہک ہک سطر توں ایس احساس دا ہنگارا بھریندا ہے۔ اوہ وڈے چلتر نال دُونیاں قوماں دی خود مختاری، آزادی، جیون دے حق تے پرائے دھن اُتے مل مارن ورگے سوالاں توں ولا کے لکھ ویندا ہے۔ اوس بار وایاں نوں ونون دے مہنے مارے ہن اکھے ایہناں نوں نفعے گھائے دا پتہ ای نہیں۔ اوہ ہک گلوں سچا وی ہے کہ اوس بر عظیم وچ نابری دے جیہڑے روپ ویکھے ہان، ایہہ نابری اوہناں توں اچر ج ہا۔ اتھے چربی والے کار توں ہون بھر شٹ ہون ورگا بھیت کوئی نہ۔ اتھے کسی فوجی وی کوئی ناہن جیہڑے اُچے عہدیاں تے ودھ تنخواہاں دی منگ

پوری نہ ہوون پاروں ویہر کھلوتے ہوون۔ ایتھے سحری ریاست وی کائی نہ ٹئی ہوئی جوں خلقت اپنے راجے دے اٹھے پھٹاں اُتے پھاہ رکھن کان نکل پئی ہووے۔ ایہناں نُون راجا، مہاراجا بناون والا راوی کسے نہ لایا ہويا۔ گورا بھاویں کن ولا کے پھڑ دا ہے پروت وی ایہہ گل مندا ہے کہ ایہناں پچھلے بادشاہاں نُون وی نہ نیا۔ وچلی گل دھاڑوی نُون نہ منناتے اپنی دھرتی دے تقدس کان سوا لکھ بندے دے نکل آون آلی سوجھ ای اوس کان مارو ہے۔ ایسے سوجھ دا پھگ مارن کان ای تاں اوہ ہو چھی بولی دے اوہلے وچ تاریخ بجی کریندا ہے۔



حوالے

1. Thomas Benjamin. "Preface" Encyclopedia of Western Colonialism Since 1450 2007 ed.
2. Barbara D. Metcalf, Thomas R. Metcalf A Concise History of India (Cambridge: Cambridge University Press, 2005) 103.
3. Rev. J. Cave-Browne, The Punjab And Delhi IN 1857 Part ii (London: William Blackwood And Sons, 1861) 206.
4. Punjab Government, Mutiny Records: Correspondence, Part ii (Lahore: Punjab Government Press, 1911) 83.
5. Punjab Government, Mutiny Records: Reports Part ii (Lahore: Punjab Government Press, 1911) 358.
6. Punjab Government, Mutiny Records: Reports Part ii 46.
7. Punjab Government, Mutiny Records: Reports Part ii 43.
8. Cave-Browne, Part ii 202.

9. Cave-Browne, Part ii 203.
10. Punjab Government, Punjab District Gazetteers: Montgomery District
(Lahore: Punjab Government Printing, 1933) 44.
11. Cave-Browne, Part i 122.
12. Cave-Browne, Part i 133.
13. Punjab Government, Punjab District Gazetteers: Montgomery District, 95.
14. Punjab Government, Punjab District Gazetteers: Montgomery District, 95.

